

EL MOVIMENT CANONICAL A L'ANTIC COMTAT DE BESALÚ: EL CAS DE SANTA MARIA DE LLADÓ

JORDI CAMPS

Museu Nacional d'Art de Catalunya

CARLES SÁNCHEZ MÁRQUEZ

Universitat Autònoma de Barcelona/Museu de Terrassa

Síntesi.

*Quaderns dels Seminaris
de Besalú 5*

2021

La fundació de la canònica

La publicació d'aquest volum monogràfic de la revista *Síntesi* és el marc idoni per abordar un fenomen transcendental en l'estudi dels monestirs de l'antic comtat de Besalú: la implantació de la reforma gregoriana en el seu vessant canonical. En aquest sentit, el monestir de Santa Maria de Lladó (Alt Empordà) constitueix un exemple paradigmàtic, atès que va ser un dels primers cenobis del territori en adoptar la regla augustiniana.

El terme de Lladó es documenta per primera vegada en l'acta de dotació del monestir de Sant Pere de Besalú, de l'any 977. Entre les possessions que el comte-bisbe Miró donava al cenobi figuren unes vinyes i terres del terme de *Lucduno*¹. En aquest lloc s'erigí un primer temple sota l'advocació de sant Fèlix africà i subordinat a Sant Esteve de Banyoles.

La primera notícia documental del complex actual es remunta al 4 d'abril del 1089, data de l'acta fundacional de la canònica de Lladó. En aquest moment va ser restaurat el culte i s'instaurà una nova comunitat que seguia la regla de sant Agustí: *clerici in eodem loco manentes semper secundum regulam beati Augustini viverent*². Segons el document fundacional, Adalbert i Alamburga, senyors de Navata, reconeixien que havien retingut injustament el lloc on s'emplaçaven les esglésies de Santa Maria i Sant Joan, a Lladó, que els seus avantpassats havien usurpat. Per aquest motiu, retornaren el lloc perquè hi fos restaurat al culte, en presència del bisbe de Girona, l'arquebisbe de Narbona i els bisbes de Magalona, Barcelona, Agda i Ausona³.

Després de la restitució, un grup de joves canonges reformats que seguïen la regla canonical de sant Agustí van establir-se a Lladó. Va ser, juntament amb Santa Maria de l'Estany⁴, organitzada al vol-

1. F. MONSALVATGE, *Notícies històriques*, vol. II, Olot, 1980, p. 214.

2. J. BADIA, "st. Santa Maria de Lledó", a *Catalunya Romànica*, vol. IX, *L'Empordà II*, Barcelona, 1990, pp. 526-547.

3. El fet que a l'acta es parli d'una "restauració del culte" i que el lloc havia estat dotat de mots béns i prerrogatives, va portar a Joan Badia a plantejar que a Lladó existí una comunitat monàstica anterior a l'any 1089; possiblement en època visigòtica. J. BADIA, *L'arquitectura medieval de l'Empordà*, II-A, Girona, 1978, pp. 229-240, esp. 229.

4. A. PLADEVALL i J. VIGUÉ, *El monestir romànic de Santa Maria de l'Estany*, Barcelona, 1978; C. SÁNCHEZ, "Un claustro para la vida apostólica: Santa María de l'Estany, las Ciudades de San Agustín y el 'Liber consuetudinum sancti Ruphi'", *Iconographica. Rivista di Iconografia medievale e moderna*, XII (2013), pp. 35-51.

tant dels anys 1083, una de les primeres cases fundades amb el nou esperit de la reforma agustiniana a Catalunya.

Cal pensar que en la fundació de la canònica de Lladó va tenir un paper determinant l'abat del proper monestir de Vilabertran, Pere Rigalt, ferm aliat de la reforma gregoriana que s'encoratjava des de Roma. Des de l'any 1069, Rigalt va dur a terme una intensa tasca de la renovació de la vida comunitària del clergat de Vilabertran, on va introduir la regla agustiniana al voltant de l'any 1080, tot i que no és mencionada fins el 1100 en l'acta de consagració del temple. En aquest sentit, la participació de Rigalt en la fundació de Lladó es veu reforçada pel fet que el primer mandatari de la canònica, el prior Joan (1089-1115)⁵, havia estat canonge de Vilabertran. En qualsevol cas, altres notícies de finals del segle XI semblen confirmar el paper de Rigalt i dels monestirs de Vilabertran i Lladó com a puntes de llança de la reforma canonical en el territori de l'antic comtat de Besalú. Així, l'any 1095 el priorat de Sant Tomàs de Riudeperes va quedar subordinat a Lladó perquè la petita comunitat seguís *in religionem Sancti Augustini*; i el 1090 Rigalt va fundar Sant Maria del Camp (Rosselló). Més tard, el 1142, instituí el priorat de Santa Maria de l'Om, i intervingué en altres cases de la diòcesi de Girona, de manera que se'l pot considerar un dels principals promotors de la reforma canonical a Catalunya.

Arribats en aquest punt, hem de contextualitzar la creació de la canònica de Lladó en el marc de reforma canonical que va tenir lloc en els territoris catalans entre els segles XI i XII. Aquest moviment, una branca de la reforma gregoriana, tenia com a objectiu corregir la vida del clergat i eradicar grans vicis com el nicolaisme (pràctica de no seguir el celibat), la simonia (compravenda de béns materials), i les investitures laiques⁶.

46

La renúncia a la vida comunitària, la dotació de prebendes i la pràctica del matrimoni havien conduït a una progressiva relaxació i secularització del clergat. En aquest context d'alarmant degradació moral, l'Església Catòlica impulsà el moviment de renovació institucional i moral, denominada reforma gregoriana, que va prendre forma en el Sínode del Laterà, celebrat a Roma (1059), en el que per primera vegada es van adoptar mesures severes contra el nicolaisme i la simonia⁷. El programa ideològic nascut en el concili laterà, tret de sortida de la Reforma, incloïa també formulacions sobre la vida dels clergues de les canòniques, concretament la necessitat de retornar a l'Església primitiva i a la *vita apostolica* (o canònica), fonamentada en la renúncia als béns personals, la predicació i la vida comunitària estricta, lligada a la pràctica de la pobresa.

En realitat, la reforma gregoriana en el seu vessant canonical va néixer essencialment de la desafecció respecte als costums instituïts en època carolíngia i, més concretament, de la regla d'Aquisgrà⁸, considerada per tots els reformadors com la font de tots els mals, ja que no contemplava la norma de pobresa apostòlica i legitimava als canonges de posseir habitatges particulars (capítol 155).

En aquest marc, la introducció de la vida comunitària i sense béns privats en els capítols catedralicis, la fundació de noves comunitats de clergues i la renovació de les que ja existien seran els objectius

5. P. VAYREDA, *El priorat de Lladó y les seves filials*, Barcelona, 1930; J. TREMOLEDA, *Lladó*, Quaderns de la Revista de Girona, Girona, 2002.

6. A. FLICHE, *LA RÉFORME GRÉGORIENNE ET LA RECONQUÊTE CHRÉTIENNE (1057-1123) (Histoire de l'Église depuis ses origines jusqu'à nos jours, VIII)*, París, 1940.

7. U. BLUMENTHAL, "Rome 1059: liturgy and literature", a J. HAMESSE (ed.), *Roma, magistra mundi. Itineraria culturae medievalis. Mélanges offerts au Père L.E. Boyle à l'occasion de son 75e anniversaire*, vol.1 (Textes et études du moyen Âge, 10, 1-3), Louvain-la-Neuve, 1998, pp. 41-54.

8. J. BERTRAM, "The Chrodegang Rules", *Annales Oratorii*, I (2002), pp. 21-36. ID., *The Chrodegang rules. The Rules for the Common Life of the Secular Clergy from the Eighth and Ninth Centuries. Critical texts with translations and commentary*, Aldershot-Burlington, 2005, pp. 27-83.

del nou ideal reformador⁹. A partir de llavors s'establirà una clara diferència entre els canonges regulars (que renunciaren a la propietat privada i vivien en comunitat, com succeeix a Lladó) i els canonges seculars (que seguien la tradició de conservar béns propis i viure en cases individuals). Entre el segle XI i XII es crearen més de setanta cases de canonges a regulars a Catalunya, entre abadies, priorats i prepositures¹⁰.

La comunitat de Santa Maria de Lladó va viure segons la regla de sant Agustí (*secundum Beati Augustini regulam*), establerta com a nou reglament per als canonges regulars en el marc de la reforma gregoriana. La regla augustiniana s'adaptava favorablement a les pretensions de l'Església romana en el seu desig de restaurar la vida comunitària del clergat. Així doncs, els monestirs sorgits de la reforma van començar a recolzar-se en textos de sant Agustí d'Hipona (354-460) per ordenar la vida canonical, d'aquí la seva denominació com a *canonici sancti Augustini*.

Les normatives monàstiques atribuïdes al bisbe d'Hipona es divideixen en tres. La *regula prima* o *consensoria*, un text galaicoportuguès datat al segle VII; una regla *secunda* o *ordo monasteri*, amb disposicions sobre la vida litúrgica, el treball manual, la abstinència i la pobresa; i una *regula tertia* basada en les cartes 210 i 211 de sant Agustí, amb directrius sobre la vida en comú i la renúncia a la propietat privada. A la pràctica, bona part dels canonges regulars es va limitar a complir la *regula prima* o *praeceptum*, que contenia la doctrina més suavitzada del bisbe d'Hipona i que portava a l'*ordo antiquus* canonical: recuperar la vida apostòlica tal i com es reflecteix en els Fets dels Apòstols, exclouent la propietat privada¹¹. Aquesta Regla era una carta de sant Agustí on descrivia l'existència quotidiana de la petita comunitat que vivia reagrupada al seu entorn en un monestir de clergues. El text recomanava la moderació i subratllava especialment la vida en comú sense propietat privada.

D'altra banda, no podem oblidar que en el cas del comtats catalans, la implantació de la reforma gregoriana en l'àmbit de les canòniques també va estar vinculada a la congregació de Sant Ruf d'Avinyó (Provença)¹². La congregació de Sant Ruf va tenir una expansió extraordinària durant la segona meitat del segle XI i bona part de la centúria següent, convertint-se en actor principal de l'esperit de la reforma gregoriana a la península Ibèrica. A partir d'aquest moment es produí una doble influència de Sant Ruf: una a través de la regla augustiniana i els seus missals i costumaris, que s'estengueren a la majoria de noves canòniques fundades al país sense dependència jurídica de l'abadia francesa (l'Estany, Sant Joan de les Abadesses, Cardona, Tortosa i la Seu d'Urgell, entre d'altres); i una altra a través dels priorats filials que Sant Ruf tingué a Catalunya. D'aquesta manera, moltes cases canòniques catalanes assumiran la tutela de Sant Ruf d'Avinyó, restant vinculades a la casa mare. És el cas de Santa Maria

9. Els estudis de Charles Dereine van ser pioners en la recerca històrica sobre la vida canonical: Ch. DEREINE, "Chanoines - des origines au XIIIe siècle", a A. BAUDRILLART, [et al.] (dir.), *Dictionnaire d'Histoire et de Géographie Ecclésiastiques*, tome XII/XXVIII, París, 1953, col. 353-404 ; ID., "Vie commune, règle de saint Augustin et chanoines réguliers au XIe siècle", *Revue d'histoire ecclésiastique*, 41 (1946), pp. 365-406.

10. Sobre la implantació de la reforma canonical a Catalunya: A. PLADEVALL, "Les canòniques agustinianes a Catalunya durant el segle XI", *Lambard. Estudis d'art medieval*, XII (1999-2000), pp. 81-89; ID., "El moviment canonical a l'església del segle XI o l'adopció de la regla de Sant Agustí a les canòniques agustinianes", *Santa Maria de Vilabertran, 900 anys*, Figueres, 2002, pp. 9-32; E. CARRERO, "Ecce quam bonum et quam iocundum habitare fratres in unum. Vidas reglar y secular en las catedrales hispanas llegado el siglo XII", *Anuario de Estudios Medievales*, 30/2 (2000), pp. 757-805; G. BOTO, "Nova et vetera en las canónicas catalanas: agustinianos y aquisgranenses", a G. BOTO i J. YARZA (eds.), *Claustros románicos hispanos*, León, 2003, pp. 305-323.

11. J. MORAN, "Diferències artístiques entre *Ordo antiquus* i *ordo novus* en el món canonical agustinian", *Lambard. Estudis d'Art Medieval*, XII (1999-2000), pp. 59-63.

12. U. VONES-LIEBENSTEIN, *Saint-Ruf und Spanien. Studien zur Verbreitung der Regularkanoniker von Saint-Ruf in Avignon auf der Iberischen Halbinsel (11. und 12. Jahrhundert)*, vol. I, París-Turnhout, 1996, pp. 180-182.

de Besalú (1084), Sant Adrià de Besòs (c.1090), Sant Pere de Castellnou (finals s. XI), Santa Maria de Terrassa (1113), Santa Eulàlia del Camp (1155) o Sant Ruf de Lleida (1155).

La congregació de Sant Ruf no influí, però, en la fundació de la reforma canonical de Lladó. Com hem suggerit, aquesta va estar ideada i promoguda per Pere Rigalt, i executada pel prior Joan (1089-1115), antic canonge de Vilabertran i primer mandatari de Lladó.

Durant el mandat del seu successor, el prior Grau (1119-1136), el papa Calixt II va aprovar la fundació de la canònica segons una butlla expedida el 6 de febrer de 1123, alhora que confirmà els béns del priorat —que comprenien les esglésies de Santa Maria d'Ermedàs, Santa Maria de Vilajoan, Sant Cristòfol de l'Estela, Sant Julià d'Oliveda, Sant Miquel de Fontfreda, la parroquial de Sant Feliu de Lladó, que havia estat cedida pel bisbe l'any 1109— i les cel·les de Sant Tomàs de Riudeperes¹³, del bisbat de Vic, Santa Maria del Vilar, del bisbat d'Elna, així com les possessions a la parròquia de Sant Pere de Navata i els molins que posseïa al Fluvià.

A mitjan el segle XII la canònica aglutinava un important domini patrimonial, enriquit amb noves donacions. Durant el govern de prior Arnau de Coll (1136-1196) es van incorporar les esglésies de Santa Coloma d'Alamans i Sant Joan d'Albera, agregades a Santa Maria de Vilar, i Sant Sixt de Miralpà, agregada a Sant Tomàs de Riudeperes. En aquest context d'expansió i puixança econòmica, cal pensar que les necessitats de la comunitat agustiniana van fer necessària la construcció d'un nou conjunt monàstic, erigit durant l'extens govern d'Arnau de Coll, que amb algunes reformes i additaments ha arribat fins als nostres dies.

48

El 4 de maig de l'any 1196 Arnau d'Hospital (1196-1214) jurava el càrrec de prior. D'aquest període destaca la donació a la canònica de la senyoria feudal de Lladó, que els senyors de Creixell van efectuar l'any 1209¹⁴. Aquesta incloïa els termes de les parròquies de Sant Feliu de Lladó, Santa Coloma de Cabanelles, Sant Martí de Queixàs i Santa Maria de Cistella. No obstant això, la notícia més rellevant de govern del prior Arnau és la fundació d'un hospital al monestir de Lladó durant el seu mandat. Tot i que les notícies sobre la institució de l'hospital són escasses, probablement hem de relacionar la seva fundació amb la rellevància que en aquest moment va adquirir la via de peregrinació que transitava pel nord-est català i que connectava Sant Pere de Rodes amb Santa Maria de Ripoll. No podem oblidar que Lladó es troba en la via que unia Sant Pere de Rodes i Besalú, en un lloc molt proper al Sant Sepulcre de Palera (Beuda)¹⁵. Segons l'acta de consagració de Palera, el temple va ser dotat amb els mateixos privilegis d'indulgència que la mateixa basílica del Sant Sepulcre de Jerusalem, i aviat es va erigir com un important centre de culte i devoció. Tenint en compte que Palera va esdevenir una important destinació sacra per a tots aquells pelegrins que no podien viatjar a Terra Santa, la fundació d'un hospital a un enclavament proper com Lladó sembla totalment justificada¹⁶.

Cal recordar que l'hospitalitat monàstica era considerada una obra de fe que ja apareix descrita a la regla benedictina. Per aquest motiu, era habitual que a l'exterior dels recintes monàstics hi hagués un edifici destinat a l'acollida de pobres i pelegrins. A Sant Pere de Rodes, per exemple, sabem que hi

13. M.P. SENDRA, "La canònica agustiniana de Sant Tomàs de Riudeperes (Osona): un treball pendent", *Lambard. Estudis d'art medieval*, XII (1999-2000), pp. 79-86.

14. Ll. PRAT, "El priorat agustinian de Santa Maria de Lladó i els seus priors", *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos*, 24 (1991), pp. 209-226.

15. J. J. BUIXEDA, "La basílica del Sant Sepulcre de Palera, nou-cents anys d'història", a *VIII Assemblea d'estudis del Comtat de Besalú*, 1996, pp. 49-67; M. À., FUMANAL, "El Sant Sepulcre de Palera en l'època medieval: algunes consideracions històriques", *VIII Assemblea d'estudis sobre el Comtat de Besalú*, 1996, p. 213-221; L. BARTOLOMÉ, "El Sant Sepulcre de Palera. Un lloc de pelegrinatge al comtat de Besalú", *Quaderns de les Assemblees d'Estudis 1: El comtat de Besalú en el context català i europeu*, Besalú, 2014, pp. 119-130.

16. A. NOGUERA, *El pelegrinatge medieval al nord-est català*, Olot, 1994.

Fig.1. Vista general de l'interior de l'església

hagué un hospital situat a pocs metres a ponent de la portada d'accés al monestir, els murs del qual encara es conserven¹⁷.

L'emergent comunitat de canonges de Lladó va continuar creixent durant la segona meitat del segle XIII, i va consolidar el seu paper com a focus d'expansió de la reforma augustiniana. La situació del priorat, situat a la zona de confluència entre el comtat de Besalú i les possessions del comtat d'Empúries, va afavorir que el monestir rebés notables privilegis tant de la monarquia com dels comtes d'Empúries. El 22 de febrer de 1303 Jaume II reconeixia al prior de Lladó la jurisdicció criminal sobre el Vilar (Vallespir), una concessió que li donava dret a ocupar un lloc amb veu i vot en les Corts Catalanes.

La butlla de Climent VIII del 13 d'agost de 1592 declarant extingides les canòniques augustinianes posava fi a l'existència del cenobi, tot i que a Lladó no va ser promulgada fins a l'any 1596. Des de la secularització la canònica va sobreviure com a col·legiata, fins que el 1851 la comunitat va ser suprimida definitivament.

17. S. MASMARTÍ, *Sant Pere de Rodes, lloc de pelegrinatge*, Barcelona, 2009. Sobre el pelegrinatge a Sant Pere de Rodes, vegeu, entre d'altres autors: M.T. FERRER, "Pellegrinaggi e giubilei in Catalogna: i monasteri di Montserrat e di Sant Pere de Rodes e le destinazione più lontane", a *Gli Anni Santi nella Storia. Atti del Congresso Internazionale*, Cagliari, 1999. Sobre el monestir de Sant Pere de Rodes, vegeu la monografia d'Immaculada Lorés i la bibliografia allà citada: I. LORÉS, *El monestir de Sant Pere de Rodes*, Bellaterra, Barcelona, Girona, Lleida, 2002.

Fig. 2. Capitel·l amb escena figurativa

Fig. 3. Capitel·l amb escena figurativa

L'església i la portalada esculpida

De l'antiga canònica de Santa Maria de Lladó actualment es conserva en bon estat l'església i la major part de les dependències monacals que s'organitzaven al voltant del claustre, avui sense galeries.

Es tracta d'un edifici de planta basilical i tres naus capçades a llevant per tres absis semicirculars (fig. 1.)¹⁸. L'absis central presenta una decoració a base d'arcs adossats al mur, sobre columnes, similar a la que hi ha a Santa Maria de Vilabertran. Tot i que la ornamentació de Lledó correspon a una reconstrucció moderna, cal pensar que es va fer partint de la decoració absidal original. Aquest fet referma, una vegada més, el vincle amb la canònica de Vilabertran, no només en el camp espiritual sinó també en l'artístic. A l'hemicicle de l'absis hi ha una decoració a base de columnetes i arcs cecs adossats¹⁹.

La nau central es separada de les laterals mitjançant pilars de secció rectangular i columnes semicilíndriques adossades. Tres d'aquestes columnes presenten capitells amb decoració esculpida, mentre que a les altres els capitells són llisos. Els dos capitells més propers al presbiteri presenten una escena figurativa, amb una figura humana molt esquematitzada en cada una de les tres cares esculpides. Així, al capitel·l del costat de l'evangeli trobem una figura masculina que estira els seus braços i els recolza sobre un cap o màscara (fig.2). El corresponent al costat de l'epístola, també de factura tosca, acull la representació d'un personatge amb els braços estesos que subjecta unes formes ovalades on s'inscriuen unes boles (fig.3). En ambdós casos, podria tractar-se d'una representació amb recursos molt simplificats i estilitzats de la representació de ressuscitats emergint del fullatge, un tema que assolí una certa fortuna a la plàstica romànica de finals del segle XII, i que podem trobar a un capitel·l procedent de l'antic hospital de peregrins de Sant Nicolau de Barcelona, avui al MNAC.

18. Sobre l'arquitectura de l'església: J. PUIG I CADAFALECH, A de FALGUERA i J. GODAY, *L'arquitectura romànica a Catalunya*, Barcelona, 1909-1918, III-2, pp. 148-149 i 338-339; E. JUNYENT, *Catalogne Romane*, vol. 2, Yonne, 1970, p. 30; J. BADIA, *L'arquitectura medieval de l'Empordà*, vol. II-A (Alt Empordà), Girona, 1978, pp. 229-240; vegeu també les aportacions del mateix Joan Badia i de Joan-Albert Adell a *Catalunya Romànica*, vol. IX, Barcelona, 1990, pp. 530-536.

19. En aquest punt, entorn al presbiteri, es fa difícil veure l'associació entre les dades històriques, el marc arquitectònic que implica, i les lipsanoteques localitzades durant els treballs de restauració del 1944 (vegeu *Catalunya Romànica, op. cit.*, vol. IX, pp. 545-546). A nivell general, la lipsanoteca d'alabastre (Museu d'Art de Girona, MDG 65) ha estat datada al segle XI (vegeu el text signat per Anna Orriols al respecte dins la referència citada).

Fig. 4. Vista general de la capçalera

Fig. 5. Vista general de la façana occidental

La coberta de la nau central es resol mitjançant una volta apuntada reforçada amb tres arcs torals, també apuntats, que arrenquen de semi-columnes adossades als pilars que suporten els arcs formers. Les naus laterals són cobertes amb voltes de quart de cercle, i només tenen un arc toral, de mig punt, sobre pilastres rectangulars, vers l'extrem occidental.

L'església va patir una important reforma en època moderna, quan es van realitzar ampliacions i addicions de diferents elements. Al segle XVIII es va construir la capella de Sant Lambert i una sagristia durant el govern del prior Verdaguer (1737-1780). Ambdues edificacions van ser enderrocades durant la campanya de restauració de 1973-1974. D'altra banda, convé assenyalar que la capçalera presenta un notable sobrealçament en sengles absis, fruit d'una fortificació en els segles XVI o XVII (fig. 4).

Externament es percep l'ús de carreus de mida reduïda, de pedra sorrenca, distribuïts regularment tant a la capçalera com en bona part dels murs, llisos. Les escasses obertures són llises, sense elements de ressalt. L'únic element que sobresurt són els dos capitells de la finestra de l'absis principal, esculpits amb motius vegetals molt estilitzats, que recorden algun dels temes de la capçalera de Vilabertran, bé que amb notables diferències tècniques. Aquest sistema en el carreuat es veu alterat en l'extrem més occidental de la nau central, tal com es fa palès al seu mur meridional. En aquest punt, es van utilitzar carreus de mida considerable, per donar pas al cos central de la façana occidental. Això permet distingir perfectament el conjunt de l'església del sector occidental, probablement transformat en projectar-se la nova façana i la seva decoració esculpida, d'acord amb uns criteris radicalment diferenciats respecte els de l'edifici inicial.

Així doncs, la façana occidental de l'església és un dels elements més remarcables del conjunt (fig.5). El frontis s'organitza a partir d'una senzilla imposta que divideix el mur en dos registres. El superior presenta un finestral amb tres arquivoltes de mig punt en degradació, que descansen sobre columnes cilíndriques i capitells decorats amb motius vegetals, de tipus corinti, seguint una estructura molt similar al finestral de la façana de Sant Pere de Besalú. El nivell inferior està presidit per la portalada monumental²⁰. La resta de volumetria externa de la façana occidental es completa amb els

20. Analitzen la portalada: J. PUIG I CADAVALCH, A. DE FALGUERA i J. GODAY, *L'arquitectura romànica a Catalunya*, vol. III, Barcelona 1918, 2a. ed. facsímil, 1983, pp. 151-152, 338, 763-764 i 697-699; J. GUDIOL i J.A. GAYA, *Arquitectura y escultura romànica*, Madrid, 1948 (col. *Ars Hispaniae*, V), pp. 52-55; J. PUIG I CADAVALCH, *L'escultura romànica a Catalunya*, vol. II, Barcelona, 1952 (col. *Monumenta Cataloniae*, VI), pp. 61 i 63; M. DURLIAT, *La sculpture romane en Roussillon*, IV, Perpinyà, 1954, pp. 56-59; J. BADIA, *L'arquitectura romànica de l'Empordà*, op.cit, pp. 229-240; M. GIL, "El conjunto monumental

Fig. 6. Vista general de la portalada

vestigis de dues torres que no es van arribar a edificar. Cal pensar que només es va executar una part del primer pis de la torre meridional, amb dos grans finestrals inacabats i coronats posteriorment com a campanar. La façana havia de ser per tant simètrica, amb un cloquer a cada extrem.

La portada es resol mitjançant un arc de mig punt amb sis arquivoltes decorades, que recolzen sobre els mutants rectangulars i quatre capitells amb motius vegetals (fig.6). L'arquivolta exterior, que fa de guardapols, presenta una decoració amb escacat. La següent arcada acull una sanefa de tiges ondulades que formen uns cercles en què hi ha inscrits motius florals. A continuació, trobem una profusa decoració entrelaçada a base de cintes que es creuen en ziga-zaga, un recurs habitual en el lèxic decoratiu del romànic català i que apareix, per exemple, en conjunts vinculats amb l'anomenada escola escultòrica de Vic-Ripoll, com per exemple en impostes procedents de la catedral romànica de Vic, i en altres conjunts empordanesos com la portada de Sant Martí de Maçanet de Cabrenys.

La quarta arquivolta presenta una decoració ornamental en dos registres; així, mentre a la part frontal trobem una sèrie de fulles de palma disposades en sentit longitudinal que generen una doble cinta, l'intradós acull fulles d'acant disposades de forma radial. Tots dos motius apareixen en edificis propers geogràficament i vinculats a l'escultura de Lladó, com l'església de Santa Maria de Costoja (Vallès-pir). Al salmer s'hi representen dos lleons, seguint un model comú a l'època i que podem veure en les portades de Sant Jaume de Vilafranca de Conflent (Rosselló) i la propera església de Sant Vicenç de

de Lladó", *Revista de Gerona*, núm. 74 (Girona), pp. 37-40; N. DALMASES i A. JOSÉ PITARCH, *ELS INICIS I L'ART ROMÀNIC. SEGLES IX-XII*, Barcelona, 1986 (col. Història de l'art català, 1), p. 221; J. CAMPS, "L'escultura de Santa Maria de Lladó", a *Catalunya Romànica*, vol. IX, *L'Empordà II*, Barcelona, 1990, pp. 526-547.

Besalú (Garrotxa), entre d'altres exemples. No es tracta de l'única decoració figurativa de la portalada; malgrat l'avançat estat de deteriorament, en la quarta arquivolta hi ha una espècie de rèptil, mentre que la quarta acull un lleó de què només es conserva el cap.

Finalment, l'arquivolta següent presenta una forma helicoidal amb motius florals, un recurs que apareix freqüentment en conjunts propers com Sant Esteve de Llanars, Sant Cristòfol de Beget, Sant Pere de Navata (fig. 7) i Santa Maria de Cistella (fig. 8).

Les arquivoltes emmarquen un timpà llis que acull vestigis de pintura mural tardo-gòtica; malgrat l'avançat estat de deteriorament, s'intueixen les restes d'una escena identificada amb l'Epifania i l'escut del prior Miquel de Biure (1500-1515). A la motllura situada sobre la llinda queden restes d'una inscripció pintada en lletra gòtica: ANNO DOMINI M.D.X MICHAEL DE VIURE PRIOR SEXTVS DECIMVS.

Els capitells de la portada, derivats del corinti, presenten decoració en tres nivells: dos de fulles d'acant i un tercer amb un motiu floral i volutes (fig.9). Aquest tipus de decoració, de clara empremta antiquitzant, apareix de forma recurrent en diversos conjunts situats a l'antic comtat de Besalú, concretament a les portades de Sant Joan les Fonts, Santa Maria de Cistella, Sant Pere de Navata, Santa Maria de Costoja i a l'hospital de Sant Julià de Besalú. El capitell interior del brancal esquerre del portal presenta una lleugera variació respecte de la resta. Tot i que repeteix el model derivat del corinti amb tres nivells de fulles, la seva superfície rep un tractament a base de palmes.

Fig. 7. Portalada de Sant Pere de Navata

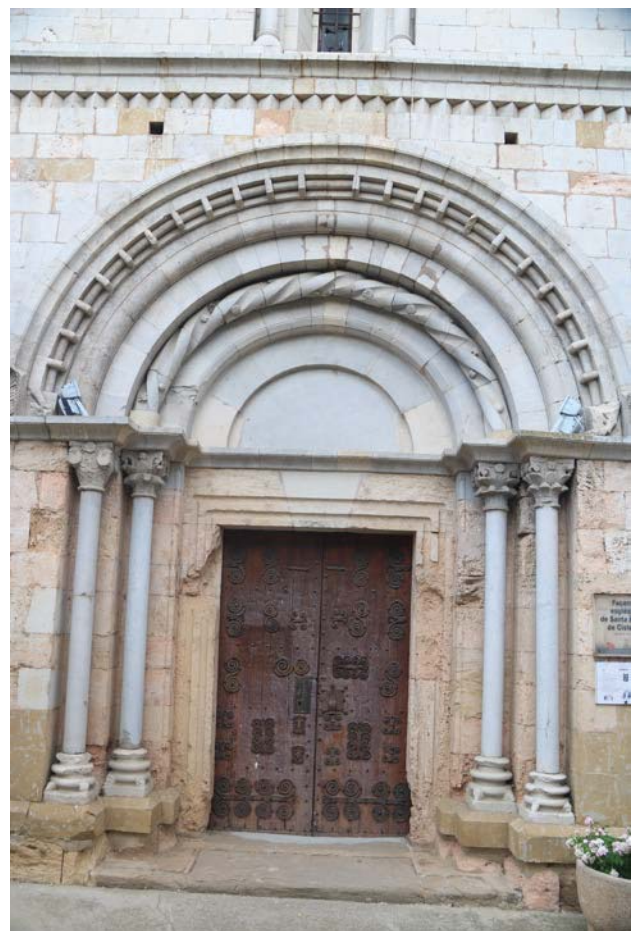

Fig. 8. Portalada de Santa Maria de Cistella.

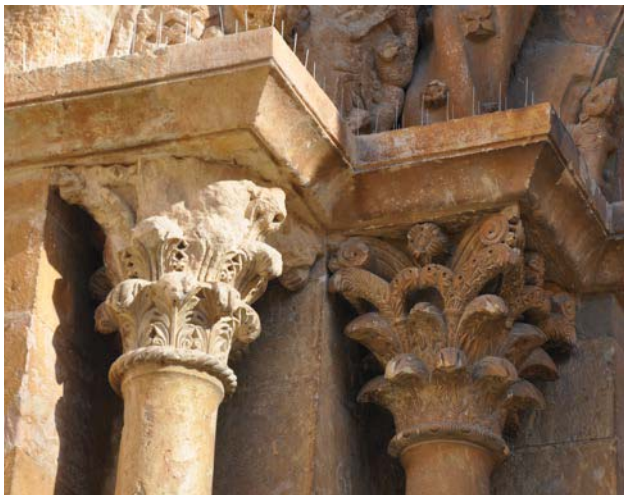

Fig. 9. Capitells del brancal esquerra de la portada

Fig. 10. Portalada de Santa Maria de Costoja

Tradicionalment, la historiografia ha subratllat la dependència de l'escultura de el portal de Lladó respecte a l'escultura de Santa Maria de Costoja (fig.10), al Vallespir, consagrada l'any 1142. El cert és que la parentela és especialment palpable en l'articulació de la portalada (amb arquivoltes profusament decorades amb fulles d'acant i altres motius vegetals), així com en el repertori decoratiu dels capitells. Malgrat algunes coincidències de repertori, també s'aprecien algunes diferències entre Lladó i Costoja (on trobem una major profusió decorativa i de repertori) que ens porten a atribuir tals vinculacions a la transmissió de repertoris de models i, en tot cas, a la superfície d'interacció que van compartir en un espai estilístic força homogeni.

A partir de la segona meitat de segle XII al territori de l'antic comtat de Besalú van concórrer diferents tallers o manufactures que van treballar a partir de referències visuals comuns i repertoris iconogràfics semblants, i que sens dubte van adoptar el mateix lèxic arquitectònic (només cal observar les afinitats estructurals de les portes monumentals empordaneses). Com hem vist, la configuració arquitectònica i el lèxic decoratiu del portal de Lladó es repeteix en les portades de Santa Maria de Cistella i, en menor mesura, a Sant Pere de Navata, conjunts amb els quals forma un grup bastant homogeni²¹. La parentela és especialment palpable en la composició de les arquivoltes, decorades amb motius helicoidals amb petites flors.

21. J. CAMPS, "Reflexions sobre l'escultura de filiació rossellonesa a la zona de Ripoll, Besalú, Sant Pere de Rodes i Girona vers la segona meitat del segle XII", *Estudi General*, 10 (1990), pp. 45-69.

Fig. 11. Pati central del claustre

Fig. 12. Dependències de l'antiga canònica augustiniana

D'altra banda, els capitells de Lladó segueixen el model d'alguns capitells de la nau central del veí monestir de Sant Pere de Rodes, que també presenten una estructura derivada del corinti amb dos nivells de fulles d'acant i un tercer corresponent a les volutes. En aquest sentit, cal pensar que probablement Rodes es va convertir en un focus d'irradiació i important centre de referència per a conjunts erigits en el territori de l'antic comtat de Besalú durant la segona meitat de segle XII, com és el cas de Lladó i Cistella. Pel que fa a la cronologia del temple, si admetem les relacions de la portalada amb l'escultura de Costoja i les experiències rosselloneses, sembla improbable que la portalada i la fàbrica fossin construïdes abans de 1150. Aquesta data es postula favorablement com a límit inferior o *post quem* per a les obres del temple, que es van poder perllongar fins als últims anys del mandat del prior Arnau de Coll (1136-1196), el principal promotor de la construcció.

55

El claustre i les dependències monacals

Al sector septentrional del temple trobem l'espai del claustre i les dependències monàstiques que es van projectar per a la vida comunitària dels canonges de Lladó, encara que la major part dels ambients (destinats actualment en part com a seu del consistori municipal) han estat molt alterats amb el pas del temps. Les dependències s'articulen entorn al pati central del claustre (fig.11), del qual en resta el seu perfil i un significatiu conjunt de capitells. Al sector occidental es conserva l'edifici conegut com "Sant Joan de Lladó", al qual s'accedeix per una porta resolta en arc de mig amb gran dovellatge (fig.12). Es tracta d'una de les dues esglésies que van restituir els senyors de Navata el 1089, i que al segle XII va ser reconvertida en un espai tradicionalment identificat amb la sala capitular, tot i que la morfologia i la ubicació fan pensar més aviat en el dormitori i el magatzem. Aquest espai es cobreix amb volta rebaixada que suporta un pis superior cobert amb arcs diafragma (fig.12). L'edifici situat al sector oriental del claustre (cobert mitjançant volta apuntada) probablement va acollir la sala capitular, i la sala de la galeria nord devia funcionar com a refectori comunitari.

De tot aquest conjunt es conserven dispersos entre l'església i les antigues dependències monàstiques nombrosos vestigis d'escultura arquitectònica, que en gran part es poden atribuir al claustre.

56

Fig.13.Fotografia de finals de la dècada dels 80 on encara eren visibles restes de la decoració escultòrica *in situ*.

Alguns d'ells ja havien estat publicats i estudiats succintament per Puig i Cadafalch²², en aparèixer reutilitzats a l'església com a pica beneitera. Altres elements ja havien estat detectats per autors com

22. ²¹ J. PUIG I CADAFALCH, A. DE FALGUERA I J. GODAY, *L'arquitectura romànica*, op. cit., p. 338, fig. 480; també, P. VAYREDA, op. cit., p. 38.

Joan Badia²³, mentre que un grup important va aparèixer com a material de rebliment en ésser enderrocada la capella de Sant Lambert. Amb tot, a finals de la dècada de 1980 encara eren visibles restes de la decoració escultòrica *in situ*, en un angle que marcava el perímetre de la porxada, constituïda per una línia de columnes amb els respectius capitells esculpits²⁴(fig. 13).

Pel que ha estat conservat l'escultura atribuïble al claustre es pot agrupar en dues grans sèries, bé que és necessari dur a terme un estudi aprofundit de tot el material, una part del qual hauria de procedir d'altres dependències de la canònica. Una part, definida per les obres que havien estat reutilitzades com a muntatge d'una pica beneitera més és que es van arribar a fotografiar *in situ* determinen un programa iconogràfic on es combinen els temes de bestiar i els motius geomètrics i vegetals. Un segon grup estaria constituït per un seguit de peces de forma troncocònica invertida, amb un esquema d'amplies fulles d'angle, de superfícies pràcticament llises. Si el primer grup s'inscriu dins de les línies de repertoris de nombrosos claustres catalans, des de Cuixà a Sant Pere de Galligants, bo i considerant la pertinença a un taller totalment diferent, el segon respon a una línia molt austera, en paral·lel absolut amb el claustre de la canònica de Santa Maria de Vilabertran.

Les peces del primer grup es caracteritzen tècnicament per unes composicions elaborades i perfectament coordinades, així com per un sentit del volum notable en combinació amb el gust pel detall (figs. 14,15). En aquest sentit, el taller podria connectar amb el que va treballar a la façana occidental, així com també amb la portada de Costoja, com sabem associada a la portada de Lladó. Sobresurt el fet que un dels capitells (fig. 16), amb una estructura derivada del corinti, a base de fulles llises i caps d'òvids, segueix amb un alt grau de fidelitat un capitell de Sant Pere de Rodes atribuït al Mestre de Cabestany. Com a la portada, de nou la gran abadia empordanesa hauria estat un model de prestigi per als tallers de Lladó, més que no pas altres conjunts com els de Besalú. No oblidem que a la portada de sant Pere de Navata, emparentada també amb les portades de Lladó i Cistella, l'Agnus Dei del timpà té com a referent indubtable el relleu d'una dovella procedent de la portalada de la galilea del gran monestir empordanès²⁵. Si bé és cert que en general hi ha una sèrie de temes de caire antiquitzant, aquest s'expressa no tant a través d'uns models concrets sinó des d'una òptica general. No hem d'oblidar que aquest caràcter, que s'inscriu dins la diversitat de contactes entre centres de la Mediterrània occidental, s'observa en nombrosos taller catalans de bona part del segle XII i es manifesta de manera variada. En una línia similar podem citar el capitell amb entrellaçats, que si bé pot evocar de nou l'escultura del segle XI de sant Pere de Rodes, també entronca amb repertoris llenguadocians i rossellonesos desenvolupats des del segon quart del segle XI.

Si acceptem la línia temàtica d'aquesta fase del claustre a base de repertoris figuratius i florals, amb absència de temàtica historiada (sempre d'acord amb els testimonis conservats), a Lladó se segueix una opció molt visible en altres claustres catalans, tant de monestirs benedictins com Cuixà i Ripoll, com de catedrals com la Seu d'Urgell. Tampoc no podem oblidar exemples aparentment primerencs com els de Sant Esteve de Banyoles o Sant Miquel de Fluvià²⁶.

23. J. BADIA I HOMS, *op. cit.*, pp. 229-240.

24. BADIA I HOMS, *op. cit.*, p. 233; CAMPS, *op. cit.*, p. 540.

25. Així va constatar-ho ja MARCEL DURLIAT, a *La sculpture romane en Roussillon*, III, Perpinyà, 1950, pp. 58-60, fig. 37; IV, 1954, p. 23.

26. En aquest sentit, vegeu l'article dedicat al claustre banyolí en aquest mateix volum, amb altres referències bibliogràfiques.

58

Fig. 14. Capitell procedent del claustre, reaprofitat com a faristol

Fig. 15. Capitell procedent del claustre, reaprofitat com a pica beneitera

Fig. 16. Capitell procedent del claustre, situat avui al presbiteri de l'església

La segona sèrie de capitells associables al claustre es caracteritza per una forma troncocònica invertida, amb un àbac continu i llis, i una decoració austera de caràcter vegetal²⁷. El motiu que ocupa la cistella de la peça consisteix en una fulla àmplia i llisa centrada a cada cara o angle, que varia lleugerament segons cada objecte (fig. 17). Alguns d'ells es localitzen actualment dins l'església, aïllats o com a element de suport d'alguna imatge de culte. Aquesta interpretació senzilla d'un repertori de caràcter vegetal ens condueix de manera indiscutible a la decoració del claustre de Vilabertran (fig. 18), fet que queda perfectament explicat pels vincles històrics i institucionals entre ambdues canòniques, tal com he estat comentat més amunt. Un estudi detallat les dimensions i d'aquest grup permetria confirmar la vinculació amb el claustre, fet que al seu torn suposaria el reflex d'una situació diferent respecte del primer grup i, en conseqüència, de l'existència de diverses etapes en la construcció del conjunt. La datació d'aquesta sèrie de capitells està en funció de la que es plantegi per a Vilabertran, i podria situar-nos a començaments del segle XIII, en tot cas, amb posterioritat a la primera sèrie i de manera versemblant amb posterioritat a 1186.

27. J. CAMPS, "L'escultura de Santa Maria de Lledó", *op. cit.*, p. 541.

Fig.17.Capitell procedent del claustre, avui conservat a les dependències de la canònica

Fig.18.Capitell del claustre de Santa Maria de Vilabertran

De fet, aquesta senzillesa decorativa i la tosquetat de les peces han portat a pensar que tant el segon grup de capitells com la resta d'elements esmentats cal situar-los en un estadi posterior de les primeres obres del claustre, que a finals de segle XII es veuria afectat per un canvi de orientació del projecte a causa de l'acusació de malversació de fons en què es va veure involucrat el prior Arnau de Coll. En efecte, el 1186 el Pontífex va respondre a la denúncies de malversació de diners de la comunitat ordenant a bisbe de Girona i al metropolità de Tarragona que persuadissin el prior i que, en lloc de malgastar les rendes de la casa (a les tasques edilícies) posés al claustre a un home prou versat en lletres per poder ensenyar-los les arts liberals: *compellatis ex nostra part, ei firmiter iniungentes aut in claustro ecclesie sue aliquod discretum virum et litteratum eligat qui fratres ipsos imbuere possit, ad honorem Dei et edificationem suam, litteralibus disciplinis*. Aquest fet va poder provocar la paralització de les obres del claustre, que possiblement va ser culminat en un segon moment constructiu.

59

Així, la relació d'objectes petris dispersos entre les restes de la canònica no es redueix als dos grups esmentats. Així, cal remetre's a una sèrie de peces de dimensions més reduïdes algunes de les quals podrien correspondre's amb finestrals de les dependències. Es tracta de capitells d'un repertori auster, decorats amb motius de caràcter geomètric vegetal, i que poden datar-se ja més enllà de 1250 o fins i tot més enllà de l'edat mitjana.